

Демчишин Д.А.,
викладач кафедри кримінального права та кримінології
Донецького юридичного інституту МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4172-1272>

УДК 343.343.3

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.13>

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Актуальність. В українській кримінально-правовій системі хуліганство є одним з найскладніших для кваліфікації та правозастосування видом кримінального правопорушення. Це пов'язано із тим, що складом цього правопорушення передбачено низку оціночних понять, а на рівні судового тлумачення не вироблено єдиного підходу до їх розуміння. Тому, аналіз елементів складу цього кримінального правопорушення сьогодні є вкрай актуальним. Окрему групу таких елементів утворюють суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, до яких відносяться суб'єкт та суб'єктивна сторона. Ці ознаки є вкрай важливими через те, що кваліфікація хуліганства відбувається саме з урахуванням їх специфіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам кримінально-правової характеристики хуліганства присвячені праці таких вчених, як В.В. Артюхова, М.І. Бажанов, М. О. Бердяєв, Н. Г. Іванов, О.А. Івахненко, М.Й. Коржанський, П. І. Люблинський, П. П. Михайленко, А.А. Музика, М. Л. Наклович, В. В. Налуцишин, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, А. Н. Трайнін, В. М. Трубников, В.В. Шаблістий, С. С. Яценко та інших.

Метою статті є встановлення суб'єктивних ознак хуліганства та визначення перспектив подальшого розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу У теорії та практиці кримінального права є усталеною концепція, що суб'єкт кримінального правопорушення як елемент його складу характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, що досягла віку кримінальної відповідальності [3, с. 153]. Відповідно до ст. 18 КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (*загальний суб'єкт* – Д.Д.). Спеціальним суб'єктом

кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Суб'єкт хуліганства є загальним та не містить особливих кримінально-правових ознак, крім однієї – віку. Тому розглянемо більш детально питання віку настання кримінальної відповідальності за хуліганство.

За загальним правилом кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України). Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності за хуліганство підлягають особи, які вчинили його з 14-ти річного віку.

В основу зниження віку кримінальної відповідальності покладено такі критерії: 1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить, що з 14 років особа усвідомлює як суспільну небезпеку, так і протиправність відповідних злочинів; 2) значна поширеність цих злочинів серед підлітків; 3) тяжкість шкоди в результаті їх вчинення [17, с. 86]. У науці кримінального права точаться постійні дискусії з приводу віку настання кримінальної відповідальності. Лунають пропозиції ухвалення норми, за якою кримінальна відповідальність може бути запроваджена починаючи з 11-річного віку, за умов, якщо неповнолітні злочинці у зазначеному віці можуть усвідомлювати суспільну небезпеку деяких видів злочинів зазначених у даному переліку [6, с. 96]. Деякі вчені вважають, що за хуліганствію слід встановити мінімальну вікову межу з 13 років. Вони пояснюють це тим, що найбільша кількість вперше вчинених правопорушень припадає на підлітків у віці 10–12 років і що юристи, психологи, педагоги та інші вчені стверджують, що, досягши 12–13-річного віку, підліток здатний реально, свідомо і виважено оцінювати свою поведінку, може вибрати та прогнозувати її варіанти і на-

слідки [15, с. 31-32]. З такого підходу вік злочинності буде знижуватись, а підлітки піддаватимуться ранній стигматизації.

За твердженням В.В. Налуцишина, «при вчиненні хуліганства винні особи посягають на ті самі блага, якими володіють і самі (здоров'я, честь, гідність, майно), а тому є очевидним, що вже з 14-річного віку вони в змозі оцінити свою поведінку (вчинок) та наслідки, що наступили» [11, с. 379]. Вчений вважає мінімальний (14 років) вік кримінальної відповідальності за всі різновиди хуліганських дій правильним і науково обґрунтованим [11, с. 380]. Так, безумовно, вчений має рацію коли стверджує, що вони посягають на те, що мають самі. Однак, чи розуміють 14-ти річні особи, що вони володіють цими благами? Тим паче, законодавець аксіомою визнав те, що вони розуміють зміст та складові категорії «громадський порядок».

В.В.Шаблістим та О.А.Галемінім, як вони самі зазначають, «фактично вперше запропоновано підвищити вік кримінальної відповідальності за просте некваліфіковане хуліганство до 16 років» [17, с. 91]. Мотивують вчені таку пропозицію тим, що зараз «відсутня одна з трьох підстав існування зниженого віку – поширеність вчинення хуліганства серед осіб цього віку не в останню чергу через «занурення» їх в он-лайн комп'ютерні ігри, на що звертали уваги інші вчені. Більш того, існує і імовірність складності усвідомлення факту саме грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства» [17, с. 91].

Ми погоджуємось з такою пропозицією, але з інших причин. По-перше, відсутність поширеності притягнення осіб з 14 до 16 років до кримінальної відповідальності може свідчити не про те, що діти не вчиняють хуліганство через «занурення в комп'ютерні ігри», а про те, що (як приклад) нормативний припис ст. 296 КК України має значний запобіжний потенціал та належним чином «працює», про те, що зараз надійно функціонує механізм запобігання хуліганству тощо. По-друге, і найголовніше, суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 296 КК України, зараз є кримінальним проступком.

Хуліганство поряд з основним складом крадіжки (ч. 1 ст. 185 КК України) є двома кримінальними проступками, за які кримінальна відповідальність наступає з 14 років. Саме з урахуванням суспільної небезпечності цих злочинів та цінності дитинства в українському суспільстві ми пропонуємо підняти вік настан-

ня кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 185 та ч. 1 ст. 296 КК України, до 16 років.

Перейдемо до аналізу суб'єктивної сторони хуліганства. У вітчизняній кримінально-правовій доктрині аксіоматичним є твердження про те, що суб'єктивна сторона хуліганства характеризується прямим умислом (особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання), а також обов'язковою ознакою – мотивом явної неповаги до суспільства. Треба зазначити, що «особа, яка вчиняє хуліганство, в повному обсязі усвідомлює не лише свої дії, а й спосіб (способи) вчинюваних злочинних дій та характерні особливості злочинних наслідків» [10, с. 304].

Як зазначає Верховний Суд у своїй Постанові від 3 липня 2019 р. № 288/1158/16-к; № 13-28кс19 домінування у свідомості винного такого внутрішнього спонукання і відсутність особистого мотиву посягання на потерпілого є головним критерієм відмежування хуліганства як злочину проти громадського порядку та моральності від злочинів проти особи [16]. Згідно з чинною конструкцією складу злочину, передбаченого ст. 296 КК, хуліганський мотив загалом є основною ознакою, за якою злочин, передбачений ст. 296 КК, слід відмежовувати від суміжних злочинів [5, с. 709].

Однак, явна неповага до суспільства є складним оціночним поняттям, що вимагає комплексного підходу до розуміння його сутності. Як зазначає В.В. Кузнецов, неповага до суспільства – це прагнення продемонструвати свою зневагу до існуючих у суспільстві правил і норм поведінки, самоутвердитися за рахунок приниження інших осіб, протиставити себе іншим громадянам, суспільству, державі. Вказана неповага має бути явною, тобто очевидною, безсумнівною як для хулігана, так і для очевидців його дій [1, с. 662].

Вчений стверджує, що у кримінально-правовій науці хуліганський мотив визначають як прагнення до самовираження, самовиразу особи, людини низької культури, невихованої, з нестримним і вкрай розбещеним егоїзмом; це спосіб самовиразу хама, варвара, дикуна. Спонуки вчинити такі дії можуть бути різні. Поєднує їх те, що вони, здебільшого, позбавлені будь-якої необхідності, нерідко постають із бажанням особи показати свою ніби вищість (винятковість), чи з розгнущеного самолюбства, пов'язаного з неповагою до особи, людської гідності,

байдужим ставленням до законів і правил поведінки [1, с. 662].

Більш узагальнено, хуліганський мотив – це вияв явної неповаги до суспільства, демонстрація зневаги до загальнолюдських норм і правил співжиття, намагання утвердитися в очах оточуючих завдяки приниженню інших осіб чи їх почуттів [8]. І.М. Даньшин слушно наголошував: для хуліганських мотивів характерними ознаками є наглядність і очевидність їх проявів, вони «кричать», «б'ють в очі» [4].

Особливість мотиву хуліганства полягає у причинній зумовленості. Спонуки вчинити такі дії можуть бути різні. Поєднує їх те, що вони, здебільшого, позбавлені будь-якої необхідності, нерідко постають із бажання особи показати свою ніби вищість (винятковість), чи з розгнужаного самолюбства, пов'язаного з неповагою до особи, людської гідності, байдужим ставленням до законів і правил поведінки. Верховний Суд України у Постанові від 4 жовтня 2012 року № 5-17к12 акцентував увагу на роз'ясненні, наданому в постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство», згідно з яким суди мають відрізняти хуліганство від інших злочинів залежно від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного та обставин учинення ним кримінально караних дій. Дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти особи. Як хуліганство зазначені дії кваліфікують лише у тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [9].

При цьому в літературі звернуто увагу й на те, що таку властивість хуліганських діянь, як явна неповага до суспільства, неможливо однозначно віднести чи до об'єктивної, чи до суб'єктивної сторони злочину [7, с. 153-154]. З твердженням В.І. Борисова, грубе порушення громадського порядку і явна неповага до суспільства – це дві обов'язкові складові хуліганства, що різнять його від інших правопорушень. Явна неповага відбиває не тільки суб'єктивну (мотив), а й об'єктивну сторону – форму пове-

дінки. Дія у своєму зовнішньому прояві повинна бути зухвалою – хуліган не просто порушує громадський порядок, а порушує його в навмисно зухвалій формі. Особа свідомо обирає зухвалу форму поведінки, бажаючи саме таким чином виявити свою зневагу до встановленого правопорядку, до оточуючих [2, с. 356-357].

Поглиблюючи зазначений постулат О. Івахненко зазначає, що така обставина, як явна неповага до суспільства, має не тільки суб'єктивне значення, а й реальний об'єктивний вираз. При цьому суттєвою ознакою цього об'єктивного виразу виступає безпричинність вчинення злочину, або незначний привід, що є очевидним як для самого винного, так і для оточуючих... цей мотив об'єктивно виявляє себе у зв'язку з очевидною безпричинністю, безглуздістю, безпідставною жорстокістю вчиненого злочину [7, с. 156]. В.В. Налуцишин взагалі категорію явної неповаги до суспільства розглядає за допомогою поняття «публічність». Вчинення хуліганських дій характеризується не певним місцем соціального значення, а сукупністю об'єктивних та суб'єктивних знак, які надають цьому злочину ознаку публічності [10, с. 303].

Для підтвердження свого висновку вчений наводить коментарі О.Ф. Бантишева, В.К. Грищука, В.С. Картавцева, М.І. Мельника [13, с. 277]. Однак, використання зазначених коментарів навряд чи є доречним та виправданим, оскільки вони стосувались коментування складу умисного вбивства, вчиненого з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України).

Окремі вчені йдуть далі при характеристиці суб'єктивної сторони хуліганства, стверджуючи, що у цього суспільно небезпечного діяння є спеціальна мета. Так В.В. Налуцишин, стверджує, що «мета хуліганства - цинічно, брутально порушити громадський порядок, а тим самим завдати шкоду публічному інтересу, під яким ми розуміємо громадський спокій» [10, с. 304]. Навряд чи таке твердження є важливим для характеристики суб'єктивної сторони хуліганства, оскільки мета не є конструктивною особливістю складу цього злочину. Однак, безумовно, вона матиме значення під час визначення заходів кримінально-правового реагування на злочин (обрання міри кримінальної відповідальності).

Слід наголосити, що хуліганство вчиняється виключно з прямим умислом. Відрізняє хуліганство від інших злочинів його мотив, що зветься «хуліганський мотив» та за своїм змістом відповідає змісту поняття «мотив явної неповаги до суспільства». Саме ця ознака використовується

під час конструювання кваліфікованих складів інших суміжних злочинів. Вона, як зазначають вчені, може охоплювати (а з нашої точки зору – системно характеризувати) й об’єктивні ознаки хуліганства, перебувати з ними у тісній взаємодії. Хуліганський мотив характеризує не тільки спонукання злочинця, але й системно вирізняє його від інших осіб, що вчинюють кримінальні правопорушення. Саме цей мотив свідчить про антигромадську, антисоціальну спрямованість правопорушника. Тому, ми погоджуємось з розробниками нового КК України у тому, що хуліганський мотив може наскрізною кваліфікуючою ознакою будь-якого кримінального правопорушення. Однак, така позиція, безумовно, знімає з порядку денного питання доцільності існування окремого складу кримінального правопорушення під назвою «хуліганство».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азаров Д.С., Гришук В.К., Савченко А.В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
2. Борисов В.І. Лекція за темою: «Кримінальна відповідальність за хуліганство (стаття 296 КК України)». *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2020, № 1(13). С. 351-371.
3. Борисов В.І., В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
4. Даньшин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. Юр. лит., 1973. 200 с.
5. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
6. Засць Я.Б. До проблеми встановлення кримінальної відповідальності за злочини, скоєні неповнолітніми особами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 92-97.
7. Івахненко О. Об’єктивна сторона хуліганських діянь. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 151-160.
8. Кримінальний кодекс України (проект) URL.: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf>.
9. Лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.01.2013 № 223-192/0/4-13 «Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0192740-13#Text>
10. Налуцишин В.В. Визначення ознак об’єктивної сторони хуліганства. *Право і суспільство*. 2013. №6-2. С. 302-306.
11. Налуцишин В.В. Характеристика суб’єкта хуліганства: наукові та практичні питання. *Університетські наукові записки*. 2013. №4. С. 373-383.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., переробл. і допов.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. і допов. / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Юрид. думка, 2009. 1236 с.
14. Павлов В. Г. Суб’єкт преступления и уголовная ответственность. СПб. : Лань; Фонд «Университет», 2000. 192 с.
15. Плашовецький О.А. Кримінально-правова диференціація віку. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінальновиконавче право. Львів. Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права». 200 с.
16. Постанова Верховного Суду від 3 липня 2019 р. № 288/1158/16-к; № 13-28кц193. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/c009102?an=50>
17. Шаблистий В. В., Галемін О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов’язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов’язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія; за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблистою. Дніпро: Дніпропр. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

Демчишин Д.А. СУБ’ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Автором статті зазначено, що суб’єкт хуліганства є загальним та не містить особливих кримінально-правових ознак, крім однієї – віку. Автором запропоновано підвищити вік настання кримінальної відповідальності до 16 років з низки причин. Серед них головними є такі: відсутність поширеності притягнення осіб з 14 до 16 років до кримінальної відповідальності за вчинення хуліганства; суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 296 КК України, зараз є кримінальним проступком. Квінтесенція цих причин - цінність дитинства в українському суспільстві та низький рівень суспільної небезпечності хуліганства.

Доводиться, що хуліганство вчиняється виключно з прямим умислом. Відрізняє хуліганство від інших злочинів його мотив, що зветься «хуліганський мотив» та за своїм змістом відповідає змісту поняття «мотив явної неповаги до суспільства». Саме ця ознака використовується під час конструювання кваліфікованих складів інших суміжних злочинів. Вона може системно характеризувати й об’єктивні ознаки хуліганства, перебувати з ними у тісній взаємодії. Хуліганський мотив характеризує не тільки спонукання злочинця, але й системно вирізняє його від інших осіб, що вчинюють кримінальні правопорушення. Саме цей мотив свідчить про антигромадську, антисоціальну спрямованість правопорушника. Тому, автором висловлено солідарну

позицію з розробниками нового КК України у тому, що хуліганський мотив є наскрізною кваліфікуючою ознакою будь-якого кримінального правопорушення. Така позиція, безумовно, знімає з порядку денного питання доцільності існування окремого складу кримінального правопорушення під назвою «хуліганство».

Ключові слова: хуліганство, суб'єкт, суб'єктивна сторона, вік, осудність, вина, мотив, мета.

Demchyshyn D.A. SUBJECTIVE SIGNS OF HOOLIGANISM UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The author of the article indicates that the subject of hooliganism is general and does not contain any special criminal law signs, except for one – age. The author proposes to increase the age of onset of criminal responsibility to 16 years for a number of reasons. Among them, the main ones are: the lack of prevalence of bringing persons from 14 to 16 years old to criminal liability for committing hooliganism; a socially dangerous act under Part 1 of Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine is now a criminal offense. The quintessence of these reasons is the value of childhood in Ukrainian society and the low level of public danger of hooliganism.

It is proved that hooliganism is committed exclusively with direct intent. What distinguishes hooliganism from other crimes is its motive, called «hooligan motive» and in its content corresponds to the content of the concept «motive of obvious disrespect for society». It is this feature that is used in the construction of qualified corpus delicti of other related crimes. She can systematically characterize the objective signs of hooliganism, be in close cooperation with them. The hooligan motive characterizes not only the motives of the offender, but also systematically distinguishes him from other persons who commit criminal offenses. It is this motive that testifies to the antisocial, antisocial orientation of the offender. Therefore, the author expressed a solidarity position with the developers of the new Criminal Code of Ukraine that a hooligan motive is a cross-cutting qualifying sign of any criminal offense. This position, of course, removes from the agenda the question of the expediency of the existence of a separate corpus delicti called «hooliganism».

Key words: hooliganism, subject, subjective side, age, sanity, guilt, motive, goal.